

nadere introductie krijgen. Ondanks deze punten van kritiek mag *Exercise of arms* een waardevol boek worden genoemd, niet alleen voor het buitenlandse lezerspubliek, maar zeker ook voor de geïnteresseerden in het Nederlandse taalgebied.

J. P. C. M. van Hoof

H. van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier. Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand* (Amsterdam: Bert Bakker, 1999, 344 blz., f59,90, ISBN 90 351 2018 3 (gebonden), f 45,-, ISBN 90 351 2050 7 (paperback)).

In het voorjaar van 1575 viel een deel van het Spaanse leger het Noorderkwartier binnen, met het doel de tactiek van de verschroeiende aarde toe te passen. Door de geografische omstandigheden en de verdedigingsmaatregelen zag Hierges zich echter al snel gedwongen rechtsomkeert te maken. De kortstondige invasie leidde tot paniek; de wilde geruchten van verraad deden de ronde. Sonoy riep daarom een onderzoekscommissie in het leven. Deze bestond uit de schouten van Alkmaar en Hoorn en de baljuws van twee plattelandsdistricten; allen waren representanten van het centraal gezag die hun lot onverbreekelijk met de Opstand hadden verbonden. Het gezelschap trad met grote voortvarendheid op, pakte 23 vreemde landlopers en vagebonden op, dwong hen via langdurige pijniging tot bekentenis en liet de meesten op afschrikwekkende wijze ter dood brengen. Allen betuigden op het schavot hun onschuld. De lastgevers zouden volgens afgeperste bekentenissen enige katholieke boeren zijn. Deze werden zolang op beestachtige wijze gemarteld tot zij een aantal gegoede katholieke stedelingen, met name glippers, als aanstichters van het vermeend verraad aanwezen. Daartoe behoorde ook de Hoornse advocaat Jan Jeroensz., die in december 1574 uit Amsterdamse ballingschap naar huis was teruggekeerd. Ondanks het *ius de non evocando* werd hij door de onderzoekscommissie gearresteerd en op het kasteel te Schagen een aantal malen gruwelijk gepijnigd. Toch wist hij de dans te ontspringen, waarbij zijn moedig optreden, de steun van verwanten en vrienden, de bijstand van de Hoornse burgemeesters en de tussenkomst van Willem van Oranje aanzienlijk gewicht in de schaal legden. Na de Pacificatie van Gent sprak het Hof van Holland hem vrij en daagde het Sonoy en de onderzoekscommissie voor het gerecht. De auteur beschouwt de wonderbaarlijke afloop als een overwinning voor het recht.

Het onderwerp wordt in een breed kader geplaatst. De auteur besteedt ruim aandacht aan de ontoegankelijkheid en vrijheidszin van het Noorderkwartier, de dagelijkse strijd om het bestaan, de weerstand tegen de centralisatiepolitiek en kettervervolgning en de rol van de politieke en religieuze middengroepen. Vooral benadrukt hij het burgeroorlogkarakter van de Opstand. Het gros van de bevolking zag deze niet als een strijd voor politieke en religieuze vrijheid maar als een strijd voor naakte overleving. Dagelijks had men te maken met moordpartijen, verwoestingen, plunderingen, verkrachtingen, inkwartieringen, schattingen, chantagepraktijken, verplichte graafwerkzaamheden, bewakingsdiensten, prijsstijgingen, voedseltekorten, epidemische ziekten, werkgelegenheidsproblemen, vernederingen, vluchtelingenstromen en overstromingen. Zowel de overheid als de bevolking leefde door de druk van buiten en van binnen onder hoogspanning. Het Hollands en Zeeuws schouwtoneel in de jaren 1572-1576 is overigens niet representatief voor de Opstand als geheel; de auteur had dit meer mogen beklemtonen.

Het boek is in veel opzichten een juweel. De stijl is briljant; men leest de studie in één adem uit. De aanpak is ingenieus; algemene en bijzondere informatie en analytische en verhalende geschiedschrijving zijn organisch met elkaar verweven. Het onderzoek is uitputtend; de archieven hebben een verbluffend aantal aanvullingen op het onwaardeerbare werk van Pieter Bor

opgeleverd. De invalshoek is origineel; de leef- en denkwereld van het gewone volk staat centraal, met een weelde aan details. Deze heeft tot nu toe weinig aandacht gekregen, met Van Deursen als witte raaf; het belang van het dagboek van Wouter Jacobsz. komt voor het eerst tot zijn recht. En het resultaat is suggestief; de lezer laat zich moeiteloos door de auteur op sleeptouw nemen en geeft zich gemakkelijk voor zijn interpretatie gewonnen.

Het boek is zelfs zo suggestief dat het boven kritiek verheven lijkt. Toch roept de voorstelling vragen op. Het belang dat de auteur toekent aan recht in de zestiende-eeuwse Nederlanden, vooral in Holland, is twijfelachtig, om niet te zeggen onacceptabel. 'Deze landen werden door hun inwoners beschouwd als een rechtsstaat. Dat betekende dat men er in brede kring van overtuigd was dat alle overheidsgezag onderworpen was of behoorde te zijn aan het recht, zelfs in oorlogstijd' (231). Zie de inhuldigingseed van de landsheren; zie het voortdurend beroep op de privileges; zie de toenemende gang naar de rechter bij conflicten met overheidsdienaren. Men mag echter niet vergeten dat machtsproblemen in de vroegmoderne tijd altijd werden gehuld in een historisch-legalistisch gewaad en geschillen in de vroegmoderne tijd overal in toenemende mate voor de rechter in plaats van met de wapens werden uitgevochten. Betekende dit een overwinning voor de rechtsstaat? Wisten althans de gegoede ingezetenen meer dan incidenteel hun gelijk te halen tegen overheidsdienaren voor de rechter? Hiervan was volgens mij vóór de negentiende eeuw geen sprake. Het lijkt mij dan ook misplaatst de merkwaardige ontspanning van Jan Jeroensz. te verklaren vanuit het bestaan van een rechtsstaat en te beschouwen als een overwinning voor het recht.

Waarom wist Jan Jeroensz. dan de dans te ontspringen? Om te beginnen speelde toeval een grote rol, zoals het boek aantoont. De ineenstorting van het landsheerlijk gezag en de sluiting van de Pacificatie van Gent haalden de druk van de ketel in het belegerde Holland. Maar ook kon Jan Jeroensz. profiteren van de tegenstellingen in het kamp van de opstandelingen. Deze worden door de auteur wel gesignaleerd, maar naar mijn idee niet voldoende uitgewerkt. Enerzijds was er in het Noorderkwartier een machtsstrijd gaande tussen Sonoy en zijn clientèle, die met het oog op de oorlogvoering en hun eigen machtspositie de coördinatie en centralisatie wilden bevorderen, en de steden, die hun verworven vrijheid en autonomie onder geen beding uit handen wilden geven. Tegelijk stonden de steden als kemphanen tegenover elkaar; de meeste steden werden naar mijn indruk meer door animositeit tegen Hoorn dan door gemeenschappelijke vrees voor de staatsveiligheid naar Sonoy gedreven (186). Anderzijds was er in Holland een machtsstrijd gaande tussen Oranje en geuzenleiders als Sonoy en hun patronagesystemen. Op allerlei manieren trachtte Oranje de macht van deze rabauwen en papenvreters te reduceren. Dit oogmerk verklaart naar mijn idee zijn handelwijze beter dan het beginsel van de rechtsstaat (216, 236). Het belang van deze machtsconflicten is echter alleen goed in te schatten als ze systematisch worden onderzocht; dat gebeurt in het boek niet. Waarschijnlijk waren de spanningen in het rebellenkamp net zo schadelijk voor de oorlogvoering als gunstig voor Jan Jeroensz., die zowel de magistraat van Hoorn als de stadhouder wist te mobiliseren.

Maar ook het klimaat waarin de excessen van de onderzoekscommissie en Sonoy, die teveel in bescherming wordt genomen tegen de negatieve pers die hij in de geschiedschrijving heeft gekregen, konden plaatsvinden, wordt slechts ten dele geschilderd. De auteur legt alle nadruk op de strijd om het bestaan, de vrees voor verraad en de angst voor de staatsveiligheid, waaruit het keiharde optreden en de exemplaire bestraffing ter afschrikking logisch zouden voortvloeien. De religieuze dimensie, die de geschiedschrijving vanaf het eerste moment tot de twintigste eeuw heeft beheerst, verdwijnt geheel uit beeld. Vurige katholieken werden beschouwd als een vijfde kolonne van de vijand en waren daarom een voor de hand liggend onderzoeksobject; verder zou de religieuze factor niet gaan. Maar zou het nietsontziende optreden van de commissie en Sonoy en het doelbewuste zoeken van katholieke slachtoffers ook niet samenhangen met de

na 1572 snel toegenomen religieuze animositeit, waaraan het boek onvoldoende aandacht schenkt? Zou een stel fanatieke calvinisten niet in de gegeven noodsituatie de kans schoon hebben gezien hun katholieke tegenstanders in de beklagdenbank te zetten en via exemplaire bestraffing monddood te maken, een oogmerk dat verkeerd uitpakte? Het oordeel van Jan Wagenaar dat de vervolgingen ten doel hadden 'de roomsen eens en vooral de moed te benemen van naar verandering van regering te staan' (269) verdient serieuzer overweging dan de auteur schijnt te denken. Zijn uitspraak dat de 'cynische' onderzoekscommissarissen 'het afsluiten van hun dossier als een hoger belang beschouwden dan de individuele rechten van de verdachten' (17) komt op mij nogal naïef en anachronistisch over.

De auteur gaat er niet alleen vanuit dat het zestiende-eeuwse Holland was gefundeerd op het recht maar ook dat de zestiende-eeuwse rechtspraak was gebaseerd op duidelijke beginselen. Het Hof van Holland zou als hof van beroep voor vonnissen van lagere rechtbanken hebben gefungeerd en recht hebben gesproken volgens het Romeins en canoniek recht (110). Hiervan blijkt in de praktijk weinig of niets. De extraordinaire strafprocedure zou de schuld van verdachten bij voorbaat hebben aangenomen en het verhoor zou alleen ten doel hebben gehad een bekentenis te verkrijgen (210). Dit klinkt erg boud; verdachten waren object van onderzoek zonder veel mogelijkheden zich te verdedigen, maar wisten geregeld de dans te ontspringen. Vaak raakten gerechtelijke procedures op dood spoor, vooral als hooggeplaatsten in het spel waren. De uitspraak dat Sonoy en de onderzoekscommissie 'ternauwernood ontsnaptefn] aan een onterende veroordeling' (238) gaat dan ook te ver. Tevens kan niet veel waarde worden gehecht aan de wettelijke beperkingen die aan het gebruik van de pijnbank waren gesteld (174-175); rechters laptten deze geregeld aan hun laars. Dat gold zeker bij onderzoek naar de ergste misdrijven, zoals majesteitsschennis; het adagium was trouwens dat het benodigde bewijsmateriaal omgekeerd evenredig kon zijn met de zwaarte van de misdaden. Dat gold bovenal in tijden van crisis, als de maatschappelijke orde in het geding was.

De kritische kanttekeningen hebben alleen ten doel de nieuwsgierigheid te prikkelen en het actief leesproces te stimuleren. Elk dient dit uitnemend boek dadelijk te kopen én te lezen; dat is voorwaar geen straf. Het vormt een duurzaam sieraad voor de Nederlandse geschiedschrijving.

Guido de Bruin

W. Frijhoff, H. Nusteling, M. Spies, ed., *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Geschiedenis van Dordrecht II; Hilversum: Verloren, Dordrecht: Stadsarchief Dordrecht, 1998, 436 blz., f85,-, ISBN 90 6550 601 2 (II), ISBN 90 6550 603 9 (set 3 delen)).

In 1688 meende dominee Jacobus Oldenburg dat Dordrecht was 'een moederkerk in 't Neerlands Israel, [gelegen] op 't eynde van Holland [en] in 't herte van Nederland'. Zoals veel lokaal chauvinisme ('Maastricht, balkon van Europa') bevatte die uitspraak tegelijkertijd een aanzienlijke overdrifving en een kern van waarheid.

Haar internationale roep ontleende Dordrecht in de vroeg-moderne periode aan het feit dat de Nationale Synode (1618-1619), die een eind moest maken aan de Bestandtwisten, in feite de orthodoxie voor het calvinisme in geheel Europa vastlegde. Maar achter Dordrechts reputatie van rechtzinnigheid ging, zo demonstreert F. van Lieburg in zijn bijdrage aan dit boek, een heel gevarieerd geloofsleven schuil. Weliswaar slaagden de calvinisten erin om in de loop van de zeventiende eeuw de grote meerderheid van de Dordtenaren voor hun geloof te winnen (in 1795 was 85% gereformeerd), maar binnen de publieke kerk waren voortdurend verschillende stromingen actief. Daarnaast kende Dordt uiteraard de gebruikelijke dissenterse groepen en was zo'n tien procent van de bevolking katholiek.